

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ТА ПРЕДМЕТ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ШЛЯХЕТНОГО ДУХУ СИВОЇ ДАВНИНИ	7
1.1. Трипільська культура як духовний капітал мудрості у воєнній історії держави і права України.....	7
1.2. Київська держава як вияв героїчної територіальної спільноти....	9
1.3. Історичні аспекти доби Ярослава Мудрого.....	29
1.4. Галицько-Волинська держава як історична традиція епохи Київської Русі.....	35
1.5. Правовий стан України у складі Речі Посполитої.....	49
1.6. Запорізька Січ як важливий критерій у воєнній історії держави і права України.....	63
<i>Контрольні питання</i>	71
<i>Теми для рефератів</i>	71
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ	72
2.1. Конституція Пилипа Орлика як основний закон Гетьманщини... ..	72
2.2. Шляхетні методи управління Гетьманщини.....	75
2.3. Концептуальна модель українства як історичний феномен у складі Російської імперії (XIX – початок XX ст.).....	84
2.4. Західноукраїнські землі як «сировинний придаток» у державній політиці Австро-Угорської монархії.....	102
<i>Контрольні питання</i>	112
<i>Теми для рефератів</i>	112
РОЗДІЛ 3. ПОСТВОЄННА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ В НОВІТНІ ЧАСИ	113
3.1. Особливості українського відродження в XIX столітті.....	113
3.2. Поствоєнна історія вчень про державу та право України драматичної доби 30-х років XX століття.....	211
3.3. Поствоєнна історія вчень про державу та право України у роки Другої світової війни.....	241
3.4. Поствоєнна історія вчень про державу та право України після завершення Другої світової війни.....	260
3.5. Хрущовські реформи як історичні роки «відлиги» в Україні.....	266
3.6. Поствоєнно-історична епоха брежнєвського «застою» в Україні.....	269
3.7. Горбачовська «перебудова» за тодішніх радянських часів в Україні.....	279
3.8. Прийняття нової Конституції в незалежній Україні.....	290
<i>Контрольні питання</i>	292
<i>Теми для рефератів</i>	293

РОЗДІЛ 4. ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЗНАТЬ ЩОДО ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ В ПОСТСУЧАСНОСТІ	294
4.1. Філософія війни та миру як вчення про державу та право в пост- сучасності.....	294
4.1.1. Гібридні засоби квантової війни як глобально-техноло- гічна проблема.....	294
4.1.2. Міжнародні аспекти інформаційної безпеки в філософії війни та миру.....	302
4.2. Україна як міжнародно-правовий суб'єктор миру та безпеки.....	319
4.3. Філософія квантової безпеки як захист мирного неба в Україні...	321
<i>Контрольні питання</i>	322
<i>Теми для рефератів</i>	322
РОЗДІЛ 5. ПОСТВОЄННА УКРАЇНА: ВІДНОВЛЕННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ	323
5.1. Концептуальні засади стратегії протидії організованій злочинності та корупції у системі національної безпеки України.....	323
5.2. Результативна модель щодо реформування судової юрисдикції..	330
5.2.1. Специфіка та організація ритмодинаміки в кримінальному судочинстві.....	332
5.2.2. Ритмодинаміка як процесуальна діяльність слідчого судді на етапі досудового розслідування.....	334
5.2.3. Суд присяжних як ритмодинамічний різновид складу суду.....	341
5.3. Інвестиційна політика країн світу щодо відновлення поствоєнної України.....	341
5.4. Укроборонпром як стратегічний виробник озброєння та військової техніки у світовому тренді.....	344
5.5. Ембарго як санкційний пакет енергетичних носіїв проти путінсько- російської орди.....	354
5.6. Кібербезпека як віртуально-цифровий захист у сучасних умовах глобалізаційних змін.....	356
5.7. Система контррозвідки у вирішенні спеціально-правових інтересів сучасної України.....	372
5.8. Аерокосмологічна діяльність в Україні як нанотехнологічний прорив у майбутнє.....	378
<i>Контрольні питання</i>	380
<i>Теми для рефератів</i>	380
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	381

ПЕРЕДМОВА

Цей навчальний посібник написаний авторами у воєнний час для України, коли 24 лютого 2022 року путінсько-російська орда повномасштабно напала на нашу територію. У цьому зв'язку варто озвучити, що проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України продовжило багатовікову традицію державності нашого народу як духу сивої давнини. Саме цей шляхетний дух як українська нація хоробрих людей показала сьогодні свою незламність та нескореність у боротьбі з путінсько-російською агресією. Адже розвиток нашої рідної України має базуватися на фундаментальних знаннях історичного минулого, злагоді громадянського суспільства і держави як духовного капіталу мудрості.

З огляду на це, вивчення історії держави і права саме в умовах війни та поствоєнний період України має надто актуальне значення, що сприяє якості переосмислення нашого історичного минулого, зокрема державотворення.

Як історико-правова наука «Воєнна історія держави і права України» органічно цілісно пов'язана з такими навчальними посібниками як: «Історією України» та «Захистом Вітчизни», а саме: із загальним історичним минулим українського народу. Це, у свою чергу, обумовлено розвитком його шляхетних образів культури, науки, економіки, виникненням та становленням громадських, політичних рухів і партій, інших сфер життєдіяльності людини.

На першій примітивний погляд може здатися у читача, що означені навчальні посібники дублюють одна одну, проте в дійсності це не так. Воєнна історія держави і права України зберігає відносну самостійність, має чітко визначену специфіку і предмет дослідження. Ця навчальна дисципліна генеративно-цілісно та системно вивчає розвиток лише таких воєнно-суспільних явищ, як держава і право. Все інше (економічні, соціальні, політико-ідеологічні відносини, наука, ментальна культура тощо) є основою для аналізу державно-правових процесів. Таким чином, навчальний посібник «Воєнна історія держави і права України» є також наукою юридичною, однією з фундаментальних державно-правових дисциплін, що всебічно охоплює еволюцію держави та території України, її правовий розвиток.

Крім того, існує певна тотожність воєнної історії держави і права, як науки і навчальної дисципліни, з теорією держави і права. Однак, суттєва різниця між ними полягає, насамперед, у тому, що остання вивчає, у першу чергу, загальні закономірності державотворення різних народів, їх правових інституцій і нормативно-правової бази. А в нашому випадку розглядаються конкретні державно-правові системи поствоєнного часу, їх природні особливості як ментальні риси культурного характеру. Тому, воєнна історія держави і права України охоплює розвиток і функціонування всіх аспектів еволюції державотворення на тлі докорінних змін України – державного механізму, форм державної єдності (міжвідомчого партнерства), права. З огляду на це, **предметом воєнної історії держави і права України як науково-навчальної дисципліни** є системне вивчення загальних закономірностей і характерних особливостей виникнення, функціонування, зміни різних типів та форм держави і права українського народу як шляхетного духу сивої давнини.

Автори означеного посібнику не мали за мету нав'язувати читачеві свої власні думки і судження. Завдання цієї навчально-пізнавальної дисципліни – донести до майбутніх фахівців-юристів саме **патріотизм в умовах війни та поствоєнний час для України**. Такий патріотизм містить у собі духовний капітал мудрості у вигляді нескореної любові до своєї рідної землі. Це той дух сивої давнини, що становить багатий історичний державно-правовий досвід наших пращурів.

Від авторів

РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ТА ПРЕДМЕТ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ШЛЯХЕТНОГО ДУХУ СИВОЇ ДАВНИНИ

1.1. Трипільська культура як духовний капітал мудрості у воєнній історії держави і права України

Трипільці та скіфи-сколоти як стародавня нація світу

Найвидатнішою цивілізаційною спадщиною нашого народу із найдавніших часів була епоха трипільської культури, що належить до часу так званого мідного віку, або енеоліту. Це IV–III тисячоліття до н. е.

Характерною рисою населення, що жило на терені Балкано-Нижньодунайської території й захоплювало південно-східні регіони Прикарпаття і Подніпров'я, було осіле землеробство. Розкопки на Подніпров'ї поблизу селища Триплія (на південь від Києва) показали високий рівень сталого землеробства порівняно з іншими європейськими регіонами, який характеризувався переходом від мотижного обробітку землі до орного землеробства. Це населення займало, як на той час, досить великі простори, що зростали швидкими темпами.

Трипільська культура, яку вперше дослідив видатний археолог В. Хвойка, у часову тривалість – до 2 тис. років. Вона швидко поширювалася і на інші східні території, об'єднувала різні племена та їхні культури.

Важливими стабільними елементами її була система утворення поселень концентрованими групами, між якими розташовувались менш заселені простори. Очевидно, через виснаження оброблюваних полів ці землероби змушені були через певний період – 50-80 років – залишати освоєну місцевість і пересуватись далі. Трипільці займалися і скотарством, причому це був свійський тип розведення худоби, так потрібної землеробам, а не приручення диких тварин. Трипільське населення мало досить розвинені ремесла, зокрема гончарство та металообробку. Через їхні території проходили торгові шляхи.

Основою суспільного та економічного життя трипільців була велика родина: вочевидь, кілька парних сімей найближчих родичів жили в одному великому будинку, який складався з окремих кімнат. Такі будинки інколи мали піч для випікання хліба, зернотерки, різний посуд.

Для трипільців був характерним досить високий рівень духовного життя, що відбився на численних орнаментах глиняного посуду. Глиняні скульптурки, зокрема жіночі, символізували прагнення людей до добробуту, пошанування роду й жінки-матері. На одному з горщиків, наприклад, орнамент відбивав тричленну побудову світу: хвиляста лінія у верхньому ярусі символізувала воду, на центральному ряді орнаменту зображувалося сонце, місяць, краплини дощу; нижній ярус – рослинний світ, людей і тварин.

Одним із найбільших досягнень епохи трипільської культури є трипільська абетка, яка була розшифрована ще в 50–70-х роках XX ст. відомим (щоправда, вже після смерті) українським істориком М. Суслопаровим. Ця абетка – найвидатніша спадщина в історії європейської цивілізації. Адже саме вона стала основою буквено-звукового письма. Як твердить М. Суслопаров, ця абетка, яку він розшифрував із написів на гончарних виробах епохи трипільців, виникла «за

багато сторіч до найстародавніших зразків фінікійського письма». Він переконливо довів, що саме звідси, з Подніпров'я, бере початок буквено-звуковий алфавіт народів Європи.

Значення винайдення буквено-звукового письма важко переоцінити в історії європейської й світової цивілізації. І ми всі повинні бути свідомими того, що саме давні пращури нашого народу – трипільці, а східні автори їх називали ще лелезги або пелазги – подарували цивілізації цей потужний інструмент суспільного історичного поступу.

Під тиском кочових племен та зміни кліматичних умов трипільська культура розчинилась у конгломераті культур інших народів, залишивши, проте, їм свої найбільші досягнення в господарсько-економічному та духовно-культурному житті.

У I тисячолітті до н. е. серед численних прийшлих кочових народів значне місце посідають кіммерійці, які створюють у лісостеповій зоні перші укріплені городища (XI–VIII ст. до н. е.). Але їхній вплив обриває навала околотів, чи скіфів, які вперше згадуються в асирійських клинописах у середині VII ст. до н. е. У другій половині VI ст. до н. е. центром їхнього життя стають Подніпров'я та Крим. До складу їхньої держави входять численні народи осілого землеробства й кочовики. Захищаючись від навал інших кочовиків, скіфи створювали численні укріплення і городища. Серед них – відомі нам Трахтемирівське, Мотронинське, Більське, Каратувльське та ін. Висота стін земляних валів деяких із них і тепер сягає 8 метрів, а ширина – 30 метрів.

Про Скіфію дійшло чимало звісток від древніх авторів. У Канаді український історик В. Паїк подає чимало цікавих і нині маловідомих свідчень про древніх скіфів, чи скитів (давньоукраїнською мовою). Ось деякі з них.

Діодор Сицилійський, який у своїй «Історичній бібліотеці» дав огляд доступних йому історичних праць, написав: «Тепер з черги будемо говорити про скитів (сколотів), сусідів індів. Вони колись посідали вузьку територію, але поволі стали сильніші, своєю силою й змаганням поширюючи свої кордони в довжину і ширину, довели свою націю до великої могутньої імперії і слави». І далі: «А маючи одних із найстаріших і найбільш войовничих королів з надзвичайним умінням володіння, вони прилучили до своїх територій всі гористі околиці аж до Кавказу, як теж долини (поля) аж до Океану (Атлантики), мокляків Меотиди (Азовського моря) і прочі землі над Доном уздовж ріки... Тоді повернули зброю в іншу сторону й дійшли аж до єгипетського Нілу. Після підбиття багатьох і великих народів, сколотська (скитська) імперія сягала аж до Східного океану (Пацифік). Величні діла створила ця нація і мала королів, гідних пам'яті».

«Історія сколотів (скитів) дуже багата й величава. Вони (сколоти) мали славний початок, а також імперію з величними подвигами їхніх мужів та чеснотами жінок... Вони заснували Патрію і Бактрію, а їхні жінки – Королівство Амазонок...

...Сколотська (скитська) нація вважалася за найбільш стародавню у світі, хоч між сколотами та єгиптянами відбувалися довгі суперечки, яка з націй старша». Вийшло, що Сколотія, бо мала більші природні багатства (чорнозем,

густа сітка чистих рік), була більш придатна для людей, ніж щойно штучно створені канали в Єгипті.

Помпей Трог писав: «Сколоти – це найстарша нація світу. Ця нація (сколоти) плакає справедливість із вродженого нахилу, а не під примусом законів». Він порівнював їх із греками, які навіть після довгих навчань їхніх філософів і мудреців «залишилися шахраями». І далі: «Сколотія (Скитія) – нація, славна з подвигів і воєн, сколоти величезної фізичної будови, не бояться жодних невдач, а коли були переможцями, то задовольнялися тільки славою».

«Три рази наступала Сколотія (скити) на азійські імперії, але жодне з тих військ не відважилось напасти на них, не могло їх завоювати. Вони розбили й змусили до втечі єгипетського фараона Сотостріса (Рамзес II), коли він наважився наступати на Сколотію. Вони знищили Кира з цілою його армією (Томира).

Змусили до втечі зі Сколотії перського царя Дарія I (513–512 р. до Р. Х.).

Перемогли Зопіріона, генерала Александра Великого, розгромивши дощенту його армію... ».

«Вони завоювали Азію і наклали на неї трибут невеликий, радше як символ визнання їхнього завоювання після перемоги. Азія платила цей трибут 1500 років, аж король Нінус (3000 р. до Р. Х.) відмовився платити цю данину... ».

У Помпея Трога немає навіть найменшої згадки чи натяку на походження сколотів з Азії (чи Ірану).

З його писань виразно видно, що вони (сколоти) жили споконвіку над Дніпром і Чорним морем.

Таким чином, цей великий народ сколотів, чи Геродотових осколотів, тривалий час жив на території Подніпров'я і творив свою культуру.

1.2. Київська держава як вияв героїчної територіальної спільноти

Передумови походження русин

Київська держава, як, зрештою, і будь-яка інша держава раннього чи пізнього середньовіччя, виникла й розвивалась у тісному сусідстві – мирному чи войовничому – з іншими народами, слов'янськими й неслов'янськими. Центральним стрижнем цієї могутньої територіально-державної спільноти було подніпровське плем'я полян, яке через деякий час привласнило собі ще й іншу назву – руси, русичі, русини. Є підстави вважати, що назва ця була перейнята полянами-слов'янами від своїх південних сусідів, з якими вони межували з давніх часів, а отже, мали досить багато спільних контактів, зокрема щодо захисту своїх земель від численних нападів кочових орд.

Так готський історик VI ст. Йордан розповідає про народ під назвою росомани, з якими воювали готські племена («рос» – самоназва народу, ман – в німецькій мові «людина», отже росоман – роська людина, чи, в пізнішій вимові, рос, русич, русин). Готи воювали не тільки з росоманами, а й із племенем антів, на чолі якого стояв легендарний Бос, або Бож. Народ росів згадує й сирійський автор VI ст., відомий під іменем Псевдо-Захарії. Ще раніше, в найдревнішій писемній пам'ятці світової цивілізації – Біблії – пророк Єзекіїл згадує великий

войовничий народ «рош». Корінь «рос» досить поширений серед імен і власних назв у народів північно-східного Причорномор'я, Приазов'я та північного Кавказу: Руслан, вірменські царі на ім'я Руса; стародавня назва Волги – Рос-Аракс тощо. Росів знають усі східні джерела, що проживають на території північно-східного регіону Європи (Дон, Приазов'я, Крим). Часто візантійські джерела називали їх ще скіфами.

Проте, регіон західного Причорномор'я завжди пов'язувався джерелами із розселенням слов'ян-антів. Племя полян, очевидно, жило на межі з племенами росів-русів. Поляни зіграли консолідуючу роль у творенні Подніпровської слов'янської держави. І, як твердить автор «Повісті врем'яних літ», згодом прийняли на себе іншу назву – руси. «А слов'янський народ і руський – один», – говорив згодом літописець.

Отож бачимо, що згодом слов'яни-поляни називалися ще й руссю. Залишмо поки що осторонь питання, звідки взялася ця назва, звернімо увагу на те, що «Повість врем'яних літ» навіть точно вказує, коли полянська Київська земля – у розумінні держава, прибрала іншу назву – Русь. Під датою 6360 р. від створення всесвіту або 852 року від народження Христа літописець записує, що саме в цей рік, «індикта 15, коли почав Михайло [імператор Візантії Михайл III.] цесарствувати, стала називатися (наша земля) – Руська земля». Далі літописець роз'яснює, що він довідався про цю назву з літопису чи хроніки грецького походження: «А про се ми довідалися (з того), що за сього цесаря приходила Русь на Цесареград, як ото писав [Георгій Амортала – грецький хроніст] у літописанні грецькому».

Автор літопису виводить назву «русь» від закликаних до словен ільменських дружин варягів. Ми знаємо, що саме це твердження літописця призвело до виникнення норманської теорії про походження Руської держави. Сьогодні вважається, що ця теорія, яка буйно розквітла за німецьких імператорів на російському престолі, безпідставна й що вона вщент розгромлена вітчизняною історіографією. Можна було б уже й не повертатись до цього питання, якби вона не відроджувалась деякими сучасними істориками Росії та якби під нею не підводились нові докази.

Тому варто ще раз уточнити, що розуміє літописець під словом «варяги». А він говорить, що «...варяги... є приходні». Цікаво, що закликані варяги, пише літописець, «...називались «русь», як ото одні зуться свєями, а другі – норманами, англами, інші – готами, – отак і ці».

У цьому сенсі чітко прослідковується, що назва «русь» – це була назва цілого народу, від якого й прийшла до слов'ян Новгороду та їхніх сусідів – чуді, кривичів і весі – заликана ватага русів. Ось тільки неясно, звідки вони прийшли. Літописець нечітко вказує місце перебування русів, каже, що посланці північних слов'ян, що жили навколо Новгороду на Волхові, «яких пригнічували варяги із замор'я», пішли «за море» просити собі військової дружини для свого захисту.

Чомусь попередні дослідники вважали, що це мусило бути тільки Балтійське море й що ті варяги, які прийшли до словенів та їхніх сусідів, неодмінно мали бути шведи або дани, або нормани. Але ж ті варяги-руси могли прийти й із-за іншого моря, якщо зважити на те, що морем у давнину часто називали й великі озера – такі, як озеро Ільмень на півдні від ільменських

поселень словенів, чи озеро Чудське, на захід від них. Якщо зважити, що словени ільменські прийшли туди від південніших – подніпровських – розселень слов'янських племен, що вони підтримували стосунки зі своїми одноплемінниками (а навіть, якщо словени ті були за походженням із слов'ян балтійських), то не буде великою натяжкою припустити, що словени ільменські могли запросити русів-варягів від південних сусідів своїх – полян-русів Подніпров'я. Так і могли з'явитися на Волхові руси-варяги. Хто ж ті руси? Де вони жили?

У зв'язку з цим є цікавими дослідження відомого історика М. Брайчевського, який вважає, що первинна територія народу русь займала східну частину антсько-полянської землі, яка межувала з територією північнокавказького регіону.

Як свідчать усі вітчизняні джерела, у X–XIII ст. назва Русь у вузькому розумінні стосувалась лише трьох земель-князівств: Київського, Переяславського, Чернігівського. Тобто, це була територія, де жили слов'яни, які сформувались в умовах слов'яно-іранського симбіозу.

Які ж, власне, землі входили до складу Русі? Академік Б. Рибаків з'ясував: руською землею не називались у літописах Новгород Великий, Володимир-на-Клязьмі, Ростов, Суздаль, Рязань, Смоленськ, землі Володимиро-Суздальського та Рязанського князівства, області, заселені в'ятчанами, Полоцьк, а також Галич (на Дністрі), Володимир-Волинський. Зате постійно Руською землею називалась земля Київська, Переяславська, Чернігівська. Літописи постійно іменують Київ і Київщину Руською землею, Переяслав Південний у Лаврентіївському літописі вісім разів названий «руським» на відміну від Переяслава Суздальського (або Заліського); так само земля Чернігівська – постійно іменується Руською землею.

Територія колишньої Руської землі, як засвідчують літописи, з XII ст. називалась і Україною, в слов'янській мові – країною, тобто державою. Це й зрозуміло, бо саме Київське подніпровське територіальне ядро стало центром формування східнослов'янської країни – в пізнішому розумінні держави. Відомо, що на території саме Руської землі сформувалась українська народність, державна народність. Відомо, що українці зберегли й свою іншу назву – руси, русини, – на величезних просторах свого розселення, у тому числі на землях прикарпатських і закарпатських, – до новітніх часів.

Назва «Русь», «Руська земля» залишилась за територією України й у часи литовського та польського панування над Подніпров'ям. Історики України в XIX ст., польські культурні та політичні діячі також вживали тоді подвійну назву – Україна-Русь. Цікаво, що всі українські видання в Західній Україні в XIX ст. іменували себе руськими, починаючи від знаменитої «Русалки Дністрової» Руської трійці 1837 року, де в передмові

«К народним руським пісням» вказувалось, що «нарид руський оден з головних поколінь слов'янських...».

Ще раз підкреслимо, що уважне прочитання давніх вітчизняних джерел, зокрема «Повісті врем'яних літ», переконує: 1) поляни жили по сусідству із народом під назвою русь, роси, русини; 2) ця назва перейшла до полян і їхньої держави згодом.

Руси входили до складу воїнства Олегового під час його походу з Києва на Константинополь. Олег каже переможеним грекам: «Ізшийте паруси паволочні

русам, а словенам – шовкові». Тобто, руси й словени-новгородці тут виступали як два окремі народи. Далі – князь з Києва Ігор збирається в похід і «...зібрав багато воїнів – варягів, і русів, і полян, і словен, і кривичів, і тиверців...» Руси тут виступають також осібно як народ, а не як найманці-варяги. Варяги зовсім відокремлені від руси, але коли Олег ішов на Київ – русів у його війську не було. Цікаво, що найдавніша редакція «Руської Правди» 1015 року, написана для новгородців, фіксує закони, що охороняють права вищої новгородської еліти, в тому числі й «русинів», які прибули до Новгорода з Київської землі. Ймовірно, що названа ця «Правда» Ярослава «Руською» через те, що сам князь вважав себе князем Руської (Київської) землі та її столиці Києва.

У 1146 р. новгород-сіверський князь Святослав Ольгович запрошує Юрія Долгорукого: «Піди-но в Руську землю, до Києва...» Отже – Суздальсько-Володимирська земля не була Руссю. Так само, як раніше радимичі, підкорені київським воєводою Вовчим Хвостом, змушені були платити «данину Русі» і платили її Києву до часів Володимира Мономаха. Як пише літописець XII ст., вони платять данину Русі «і до сьогодні». Отже, радимичі й у XII ст. не жили в Русі, тільки сплачували їй данину.

Проте, в сучасній історіографії з наукового обігу не зникла й стара версія, за якою руси-варяги – північного походження. «Назва «Русь» виникла в Новгородській землі», – повідомляють нам творці модифікованої в дусі сучасного російського патріотизму варяго-руської теорії. Вони намагаються довести, що «первинним ядром» «древньоруського ранньофеодального утворення» була племінна територія ільменських словен, яка окреслена назвами з етнонімом «Русь». Центром його була нібито Ладога та її околиці. І от ця «північна Русь» в середині IX ст. начебто розпалась на південну, Київську, і північну – Верхню Русь, яка, до речі, невідома ні вітчизняним, ні зарубіжним хроністам чи мемуаристам, але так пристрасно виписана новітніми апологетами старої теорії. Вони вважають, що закликані варяги-руси з вікінгом Рюриком і поклали початок давньоруській державі.

Щоб довести свою концепцію фактологічно, ці історики переконують, що етнонім «русь» виник «у Новгородській землі», бо він «зафіксований тут багатою топонімією, якої немає на півдні» [йдеться про «південь» Росії – Подніпров'я, тобто Україну, – та сама термінологія, що й у самодержавній Російській імперії]. Автори наводять ряд назв, що збереглися на Новгородській землі з коренем «рус»: Руса, Порусся, Околорусся, Русиня та ін. І твердять, що цей термін означав у мові фінів (там є слово роутсі) – «військо», «гребці», «дружина». Ці автори не знають чи, може, вдають, що не відають, що й на «півдні», на Подніпров'ї, існує не менша кількість гідронімів, власних географічних назв із коренем «рус»: річки Рось, Росава, Роставиця, населені пункти Рава Руська, Руська Поляна, Руська Мокра та ін., а головне, й донині зберіглося населення в Галичині й Закарпатті, яке ще нині називає себе русинами.

Тож коли говорити, чому у Новгородській землі, яка ніколи не називала себе Руссю ні верхньою, ні північною, ні якоюсь іншою, з'явилися такі назви, потрібно погодитись із відомими дослідниками, які, слідом за літописними джерелами, твердять про переселення слов'ян із південних східноєвропейських

регіонів до озера Ільмень, про їхню участь у заснуванні міста Новгород, яке на багато століть зберегло у своїй топоніміці назву перших слов'янських пришельців, – це Словенський кінець, Словенський пагорб, вулиця Велесова (язичницький бог худоби і багатства у слов'ян – Велес, або Волос), Перунове капище – Перинь тощо. Логічно, що слов'яни з Подніпров'я прийшли туди зі своїми сусідами русами й принесли разом зі своєю культурою й традиціями нову назву – руси.

Однак може бути, що на узбережжі Велетського (пізніше Балтійського) моря серед численних племен слов'ян, що займали територію центральної Європи від Одри до Лаби (Ельби), а серед них найвідомішими були велетилютичі, ободрити, поморяни, сорби, брежани, украї (по р. Укра, що плинула до Одри) та ін., були й руси, можливо, якась торгова група, оскільки древні західні джерела вказують на існування на побережжі Балтики міста Русіграда, поряд із Старгородом, Волегощем, Волинем, Колобрегом, Штетином та ін.

Але ті «північні руси» не дали своєї назви всій Новгородській землі. Відомо, що Олег, який ішов із Новгорода завойовувати Київ, узяв до свого війська «багато своїх воїв-варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів». Русь тут не названа. А коли прийшов до Києва, до столиці полян, мовив: «Хай буде се мати городам руським». Не Ладога і не Новгород були оголошені «матір'ю», тобто столицею міст руських. І саме після взяття Києва літописець повідомив: «І були в нього словени, і варяги, й інші, що прозвалися руссю». Отже, руссю прозвалися новгородці після взяття Києва. Уже Ігор, йдучи на Візантію, бере з собою разом з іншими народами і русів.

Хто ж такі руси у світлі новітніх досліджень?

Однією з останніх спроб пояснити історію, власне, русів як народу, що жив і утверджував себе в Подніпров'ї, зробив історик Г. Василенко в своїй невеличкій праці «Руси». Втім, треба визнати, що подібні спроби були й раніше.

Для з'ясування походження терміну «фусь» і його проникнення в слов'янський світ деякі дослідники використали свідчення давніх західноєвропейських та візантійських хроністів про те, що слово «руси» – кельтського походження. Звідки вони взяли на Подніпров'ї та в регіоні Закарпаття й Західної України, де й донині зберіглась самоназва українців – русини?

З історії Римської імперії відомо, що у I ст. до н. е. Юлій Цезар підкорив Галлію, звідки, з провінції Прованс, за свідченням Тацита, було витіснене кельтське плем'я бастарнів, яке мало самоназву – рутини (русини). Ці рутини пішли на Подунав'я, частина їх з'явилась у Прикарпатті. Після Маркоманської війни 166–169 рр., в якій брали участь придунайські кельтські племена, зокрема й рутини-руси, частина їх була переселена у Фракію, частина рушила на схід, до Криму й Подніпров'я. Тут вони, певно, наблизились до кордонів полян, тут вони й могли зіткнутись із готами, з якими вперто воювали разом із антами, бо ж відомо з Йордана про загибель антського князя Боса і 70 його старшин від готів. Сучасники Нестора-літописця візантійські хроністи Скілиця і Кедрин повідомляють, що руси – кельтського походження.

Про русів як небезпечних сусідів арабського світу повідомляє арабський історик VII ст. Табарі. Хан Дербента Шахрі-ар замість данини халіфату пропонує вести війну з русами: «...руси, які є вороги цілому світу, особливо ж арабам...

Замість того, щоб ми платили данину, будемо воювати з русами самі й власною зброєю будемо їх утримувати, щоб вони не вийшли з власної країни». Чимало є інших згадок про народ русів упродовж VI–VII ст., доки поляни стали також іменувати себе руссо.

У Прикарпатті кельти-русини змішалися зі слов'янами, ослов'янилися і дали місцевому населенню ще одну назву – рутини, або русини, яка залишилась відомою в численних документах європейських дворів Франції, Австрії та ін. держав аж до XX ст. Можна допустити, що ці рутини-кельти, яких римляни називали також галлами, тобто прихильниками ритуального птаха рутинів – півня (галана), принесли ще одну назву слов'янському населенню та місцевості Прикарпаття – галичани та Галичина. Тож автор цієї гіпотези Г. Василенко небезпідставно доходить висновку, що етнонім руси, чи русини є трансформацією племінної назви рутини.

Можуть викликати сумнів окремі положення цієї гіпотези, але наведені нові джерельні свідчення підтверджують два висновки сучасних істориків: 1) назва руси з'являється раніше від появи варягів-норманів у слов'янських землях, а тому твердження літописця про варягів, що «прозвашася руссо», – не стосується жодного північного народу – шведів, данів, норвежців чи інших. У Скандинавії не існувало племені «рос» чи «рус», не існувало й такого регіону – Русь. Проте слово «рус» і похідні слова від нього наповнюють різні географічні назви в Закарпатті (Росток, Росичка, Росвигове і т. д.), у Трансільванії (25 населених пунктів, 27 гір, 2 ріки), у Словаччині (46 географічних назв: Русбах, Руска, Росина і т. д.); 2) територіальне поширення цього етноніма прив'язується все ж таки до Подніпров'я, південної межі полянського слов'янського світу й збігається з численними свідченнями хроністів вітчизняних та зарубіжних, зокрема особливо важливих арабських авторів, про існування окремого народу русів, які, як повідомляють ті ж таки джерела, злились із слов'янським населенням, зіслов'янилися самі й принесли подніпровському та прикарпатському слов'янству свою назву (як, скажімо, пізніше булгари дали свою назву слов'янам Балканського півострова).

Тож новітня реанімація теорій про північних варягів-русів у світлі нових фактів також відпадає. Як відпадає спроба довести, що була спочатку створена «від Ладоги на півночі до Києва на півдні держава», назва якої була «Руска земля» і що центром її були Ладога і Новгород, регіон «племінного князіння ільменських словен».

З усього викладеного ясно, що Київська Русь створена населенням Подніпров'я, в якому провідна роль належала слов'янам-полянам, що жили в тісному контакті з численними неслов'янськими племенами, у тому числі й з русами. Держава ця була створена задовго до появи будь-яких приходнів із півночі і була цілком самобутньою у своєму існуванні, зі своїми законами, традиціями й навіть своєю назвою. Київ жив своїм державно-творчим життям незалежно від Новгорода чи від норманів, чи від якихось інших варягів, про що свідчать численні писемні джерела, у тісному контакті з Візантійською імперією та південно-східним світом.

Назва «Руська земля» виникла як назва територіального ядра київсько-полянської держави й уперто утримувалась протягом X–XII ст. в основному за

регіоном Київського, Переяславського, Чернігівського князівства. Пізніше стала поширюватись на «нині яззици, иже дань дають Руси», тобто, на колонізовані русами й полянами території. До меж Київської Русі, за літописними джерелами, не входив регіон північно-східних, північних і північно-західних земель, які жили своїм особним життям, проте, в певні часи тісно контактували з київською державою, то визнаючи залежність від неї, то воюючи проти неї. Лише в деяких літописах пізнішого часу на окремі частини державних київських околиць поширилася назва Руська земля. Київська Русь – це держава, яка виникла в ареалі розселення саме подніпровських слов'янських і неслов'янських племен, їх співжиття, з яких у багатовіковій історії сформувалась українська народність. Спроби зробити ініціатором утворення Київської Русі «північних русів», що нібито прийшли зі Скандинавії, а згодом жили в регіоні Ладоги й Новгорода, і тим підтвердити споконвічну «єдність» і «неподільність» російського народу з українським, не мають під собою наукового підґрунтя.

У зв'язку з цією проблемою постає питання про існування давньоруської народності в тому розумінні, як про неї нині пишуть у підручниках та історичних розвідках, – як цілісної самосвідомої етнічної єдності, що нібито жила на всьому обширі східнослов'янської держави в X–XIII ст. і якої насправді не існувало.

Ось як трактується це питання в сучасній історіографії: давньоруська народність визначається такими основними рисами, як: «...спільність мови, хоча вона й зберігала місцеві діалекти... спільність території, що збігалася з політичною спільністю у формі Давньоруської держави, яка об'єднала весь східнослов'янський світ. У наявності певна економічна спільність, а також спільність матеріальної та духовної культури, релігії, яка в ті часи була єдиною формою ідеології». Проте факти повністю заперечують наявність такої спільності і мовної, і політичної, і економічної, і релігійної.

Один із відомих сучасних російських істориків, Б. Греков, безпідставно заявляє, що під Давньоруською державою «...ми розуміємо ту велику ранньо-феодальну державу, яка виникла внаслідок об'єднання Новгородської Русі з Київською Руссю». Треба сказати, що таку думку проводять не лише російські, а й декотрі українські сучасні історики, що звикли приймати нав'язані чужою імперською наукою концепції.

Як бачимо, Б. Греков стверджує навіть існування «Новгородської Русі», яка й до цього ніде в джерелах не зафіксована. Власне, ніякої принципової відмінності між дореволюційними та радянськими російськими істориками немає. Разом із подібними твердженнями російських істориків, українські історики, принаймні частина із них, також повторюють цю саму думку. Деякі навіть датують цей процес, вважаючи, що вже в IX–X ст. сформувалась етнічна єдність – давньоруська народність, що ця єдність її населення безперечна, через те саме до неї можна застосовувати термін «давньоруська народність» в епоху Київської Русі. Проте факти заперечують ці так звані наукові твердження. Саме в цей же період існували у складі Київської держави й інші досить цілісні державні утворення, що підпорядковувались Києву. У них була своя самобутня політична традиція, своя спільність матеріальної культури, духовна спільність.